

Сақтар (б.з.б VIII – б.з.б III ғғ)

Бұл тайпалар шамамен **б.з.б VIII – б.з.б III ғғ** ғасырлардың арасында *Қазақстан* және *Орта Азия* жерінде өмір сүрген. Сақ құрамындағы негізгі тайпалар: *Аргиппей* — солтүстік Қазақстан, *Исседон* — орталық Қазақстан, *Аримаспы* — шығыс Қазақстан, *Сақ парадарая* — Арал мен Каспий аралығы, *Сақ Тиграхауда* немесе оларды *массагеттер* деп те атайды — Жетісу жері, *Сақ хаомаварга* — қазіргі Ауғанстан мен Тәжікстан жеріндегі Муграб өзені аңғары, және оқулықтардың көбінде кездеспейтін *Сақ Парасугудам* тайпалары — Сырдария және Әмудария өзендерінің төменгі ағысында мекен етті.

Осы тайпалар жайлы деректер бізге көптеп жеткен. Олардың ішінде *грек, рим, парсы* тарихшыларының еңбектері ерекше көзге түседі.

Мысал ретінде *тарих атасы – Геродот* өзінің «Тарих» еңбегінің 5 томында сақтарды сипаттап жазған. Геродоттан басқа құнды деректерді басқада тарихшылар қалдырған. Мысалы:

Гректер – Страбон, Арриан, Ктесий, Полиен.

Римдіктер – Помпей Трог.

Парсылар – *I Дарий (Бехистун* жазбаларында сақтарға жасағн жорығы туралы жазып кетті).

Ежелгі грек мифологиясындағы кентаврлар туралы аңыздар, үнемі жылқының үстінде отыратын сақтардан алынған деседі. Оған тура сол мифологиялардағы ержүрек әйел тайпалары *амазонкаларды* да қоссақ болады. Себебі сақ қоғамындағы әйелдердің мәртебесі ерлермен бірдей болып, соғысқа қатысып немесе мемлекетті де басқара алған. Оған айқын мысал – *Томирис* патшайым.

Сақтардың сырткы саясатына.

Б.з.б 530ж Сақ жеріне *Парсы* империясының патшасы *Кир* баса көктеп кірді. Оған б.з.б 570 – 520ж аралығында өмір сүрген сақтардың ең танымал патшайымы *Томирис* тойтарыс берді. Бұл соғыста Томиристің ұлы *Спаргапис* қаза табады. Ақыры Томирис Кирдың әскерін женіп, өзін өлітіріп, басын қан толған былғары дорбаның ішіне салады. Бұл туралы Геродоттың «Тарих» еңбегінде жазылып кеткен. Және көптеген *Еуропа* суретшілері осы оқиғаны өз суреттерінде бейнелеген.

Б.з.б 519ж Сақтардың жеріне *Парсы* патшасы *І Дарий* жорық жасады. Бұл жорықтың нәтижесінде Сақ патшасы *Скунха* қаза табады. Бірақ парсы әскерлері, сақтарды толық басып ала алмайды. Оған басты себеп, қарапайым сақ малшысы *Шырақтың* ерлігі. Ол парсы әскерлеріне сақтардың жайлауларына апаратын қысқа жол көрсетем деп, шөлге алдап алып келеді. Нәтижесінде шөлде адасқан парсы әскерлері қайта шегінуге мәжбүр болады. Бірақ бұған қарамастан біраз сақ тайпалары парсыларға тәуелді болып калған.

Сол себеппен сақ жауынгерлері, парсы әскерлерінің құрамында б.з.б 490ж грекиядағы *Афиналықтарға* қарсы болған *Марафон* даласындағы шайқасқа қатысқан. Бұл шайқаста гректер жеңіске жетті. Ал грек жауынгері *Фидиппид* жеңіс туралы хабарды жеткізем деп *Афина* қаласына дейін 200 шақырым жүгіріп барды. Жеткенде «біз жеңдік» - деп айтты да, сол жерде мерт болды. Осының құрметіне әлі күнге дейін *Марафон* жарыстары ұйымдастырылып тұрады.

Сақтарға қарсы парсылардан басқа гректерде жорық жасаған. Б.з.б IV ғасырда ұлы грек-македон билеушісі *Александр Македонский* Орта Азияға баса көктеп кірген. Бірақ сақтардан жеңіліс тауып, қайта шегінген. Кейбір ғалымдардың есептеуінше, *Македонский* дәл осы жорықта жарақат алып, қаза тапқан деседі.

Сақтар қоғамына келетін болсақ, оларда *әскери демократия* болды. Ол дегеніміз – барлық маңызды мәселелер жалпы жиналыста шешілді, ал шешімді әскери тұлғалар қабылдаған. Оларда қауым мүшелері – 3 топқа бөлінген: *абыздар, жауынгерлер* және *малшылар* мен *егіншілер*, оларды *сегізаяқтылар* деп атаған.

Сұрақ – жауап

(Сақтар туралы деректер)

- 1. Қазақстан жеріндегі ең алғашқы тайпалық одақ: Сақтар
- 2. Б.з.б.І мыңжылдықта Қазақстан мен Орта Азия жерін мекендеген ежелгі тайпа: Сақтар
- 3. Сақтар үйір-үйір жылқы өсіріп, ат құлағында ойнауды өнер дәрежесіне жеткізген кең-байтақ дала: **Алтайдан Дунай** өзеніне дейін
- **4.** Қазақстан аумағын б.з.б. VIII-Ш ғасырларда мекендеді: **сақтар**
- 5. Қазақстан аумағын сақтар мекендеген мерзім: **б.з.б. VIII-III ғасырлар**
- 6. Ежелгі дүние өркениеттерімен алғаш қарым-қатынас жасаған Қазақстандағы тайпа: Сақ
- 7. Сақтар дәуірі кезеңі: Ерте темір дәуірі
- 8. Сақтар туралы мәліметтер беретін ежелгі мәтіндердің тобы: екі топ
- 9. Сақтар туралы мәлімет беретін жазба мәтіндері сақталған елдер: Грек, парсы авторларының шығармалары

- 10. Сақтар туралы мәлімет беретін ежелгі мәтіндердің бірі: Парсы патшаларының тастағы сына жазбалары
- 11. Бұйрықтарында Қазақстандағы сақ тайпаларының аты жазылған парсы патшасы: Ксеркс, Дарий
- 12. Қазақстан жеріндегі сақ тайпалары туралы жазған: Парсылар
- 13. Сақтардыаса жоғарықұрметтеп, олардыәлемдегіеңәділ, еңшыншылхалықдепесептегендер: Гректер
- 14. Сақтар туралы «дұшпанға-қатал, досқа-адал» деп баяндайтын: грек авторлары
- 15. Сақтар туралы «олардың жерлеу ғұрыптары, әдет-салты мен күнделікті тұрмысы ұқсас болған» деп жазатын: Грек тарихшылары
- 16. Сақтар туралы дерек қалдырған рим тарихшысы: Помпей Трог
- 17. Сақтар туралы дерек қалдырған грек авторы: Геродот
- 18. «Тарихтың атасы» деп атанған Геродот өмір сүрген ғасыр: Б.з.б. V ғасыр
- 19. Геродоттың «Тарих» атты еңбегі жазылған мерзім: Б.з.б. V ғасырдың 40-30 жылдары
- **20.** Геродотты « тарихтың атасы» деп атаған римдік шешен: **Цицерон**
- 21. Археология атауын алғаш қолданған ежелгі грек ғалымы: Платон
- 22. Сақ әйелдері туралы «ержүрек келеді, соғыс қаупі төнгенде ерлеріне көмектеседі» деп баяндайты грек авторы: Ктесий
- 23. Грек авторы Ктесийдің жазбаларында: Сақ әйелдерінің ержүректігі айтылады
- 24. Сақтардың тәуелсіздік үшін күресін жазған ежелгі тарихшылар: Арриан, Помпей Трог, Полиэн
- 25. Парсы елінде болған ат жарыста сақ жігітінің қатысып мәреге бірінші келуі жайында жазған грек ғалымы: Ксенофонт
- 26. Парсы сарайында тұрып сақтардың тәрбиелігін жазған ғалым: Ксенофонт
- 27. Б.з.б. 64 б.з. 24 жылдары шамасында өмір сүрген гректің тарихшысы және географы: Страбон
- 28. Ежелгі грек тарихшысы Страбонның өмір сүген уақыты: 6.3.6. 1 ғ. мен б.3. 1 ғасыры.
- 29. «Құдайлардың арасынан күнге табынады оған жылқыны құрбандыққа шалады» деп сақтар туралы жазған ғалымдар: Геродот, Страбон
- 30. Сақтар туралы дерек қалдырған грек ғұламалары: Геродот, Ктесий, Страбон, Арриан, Полиэн
- 31. Геродоттың айтуынша сақтар құрбандыққа шалатын мал: жылқы
- 32. Сақтар жақсы шабандоз болған деп жазған: Страбон
- 33. Сақтар туралы «олардың бәрі ақкөңіл және уәдеге берік» деп жазған: Страбон
- 34. Сақтар туралы олар «Садақпен, қылышпен және қола балталармен қаруланған, сауыт киген»,-деп жазған:Страбон
- **35.** «Күміс олардың елінде болмайды, бірақ мыс пен алтын көп кездеседі» деп сақтар туралы жазған грек тарихшысы: **Страбон**
- 36. Скифтерді Каспий теңізінен бастап дайлар деп атаған грек ғалымы: Страбон
- 37. Страбонның еңбегінде скифтерді Каспий теңізінен бастап: дайлар деп атады
- 38. Парсы жазбаларындағы «сақ» сөзінің мағынасы: Құдіретті еркектер
- **39.** Иран жазбаларындағы «сақ» сөзінің мағынасы: Жүйрік атты турлар
- 40. Ежелгі грек авторларының сақтарды атауы: Азиялық скифтер
- 41. Сақтар құрамына кірген тайпалар: Аримаспы, аргиппей, исседон
- 42. Сақтарды өз жазбаларында массагет деп атаған: Геродот
- 43. Массагеттер туралы дерек қалдырған: Геродот
- 44. Ежелгі грек деректеріндегі сақ атаулары: Массагеттер, Азиялық скифтер
- 45. Ертедегі сақ тұрғындарының қоныстанған жерлерін анықтады: парсы деректерін басшылықка ала отырып
- 46. Парсы жазбаларында Жетісу, Сырдарияның орта ағысында тұрған сақтар: Сақ-тиграхауда
- 47. Тиграхауда сақтарының қоныстанған аумағы: Солтүстік Қырғызстан, Онтүстік Қазақстан, Жетісудан Тарбағатайға дейінгі аумақ
- 48. Ерте темір дәуірінде қазіргі Ташкент төңірегінде мекендеген сак тайпасы: тиграхауда
- 49. «Шошақ бөрікті» сақтардың мекені: Жетісу
- 50. Парсы жазбаларындағы теңіздің арғы жағындағы сақтар: Сақ-парадарайа
- 51. Сақ-парадарайаларының оңтүстігінде қоныстанған сақтар атауы: Сақ-хаумаваргалар
- 52. Хаома сусынын дайындайтын сақтардың қоныстанған аумағы: Мургаб аңғары
- 53. Қазақстан жеріндегі сақтарда моңғолоидтық белгілер басым өңір: Солтүстік және Шығыс Қазақстан

(Сақтардың қоғамдық құрылысы)

- 1. Сақтардың қоғамдық құрылысы: Әскери демократия
- 2. Сақтардың әскери-демократиялық қоғамында демократия қатысты болды: **Тек ерлер үшін, онын ішінде де әскери** жасаққа жарамды жастағы ерлер үшін
- 3. Жазба деректерде сақ мемлекеті басшысының лауазымы: Патша
- 4. Сақ қоғамында соғыс пен бейбітшілік мәселесін шешті: Патша
- 5. Сақтарда бас қолбасшылық қызметін атқарып, даулы мәселелерді шешті: Тайпа көсемі
- 6. Ересек адамдардың рөлі күшті болған сақтардың жиналысы: халық жиналысы

- 7. Сақ қоғамындағы адамдар тобы: Жауынгерлер, абыздар, малшылар мен егіншілер
- 8. Сақ қоғамындағы абыздардың танымал белгісі: Тостаған мен ерекше бас киімі
- 9. Сақ абыздардың киім түсі: Ақ
- 10. Сақ жауынгерлерінің киім түсі: Қызыл және сары-қызыл
- 11. Сақ қоғамында жауынгерлерінің ежелгі үнді-иран тіліндегі атауы: «Арбада тұрғандар»
- 12. Ежелгі үнді-иран тілінде «ратайштар» деп аталғандар: сақ жауынгерлері
- 13. Сақ қоғамындағы малшылар мен егіншілердің киім түсі: Сары, көк
- 14. Сақ қоғамындағы «сегізаяқтылар» деп аталғандар: малшылар мен егіншілер
- 15. Сақ қоғамындағы халықтың басым көпшілігін құраған қатардағы қауымдастар: малшылар

(Сақтардың сыртқы саясаты)

- 1. Парсылардың Кир, Дарий патшалары шабуыл жасаған тайпа: Сақ
- 2. Сақтардың парсылармен шайқасы туралы жазған грек-рим зерттеушілері: Помпей Трог, Геродот, Полиэн
- 3. Сақтардың тәуелсіздік үшін күресін жазған ежелгі тарихшылар: Арриан, Помпей Трог, Полиэн
- 4. Б.з.б. 6 ғ. сақ-парсы соғысы туралы жазған: Полиэн.
- 5. Сақ тайпаларына қарсы соғысқан билеушілер: Кир, І Дарий, А.Македонский
- **6.** Б.з.б. VI және б.з.б.IV ғасырларда сақ жеріне жорық жасаған елдер: **Парсы мен Грекия**
- 7. Сақ жеріне Кир бастаған парсы әскерлерінің басып кірген уақыты: 6.3.6. 530 ж.
- 8. Парсы патшасы Кир және I Дарий сақ жеріне жорық жасады: Б.з.б. 6 ғасырда
- 9. Сақтардың парсы патшасы Кирге қарсы күресін басқарған: Томирис
- 10. Жазба деректерден белгілі б.з.б. 570-520 жылдары өмір сүрген сақ патшайымы: Томирис
- 11. Сақ патшайымы Томиристің өмір сүрген мерзімі: б.з.б. VI ғасырда, б.з.б. 570-520 жж.
- 12. Томирис эйел болса да, жаудың шапқыншылығынан қорыққан жоқ» деп жазған Рим тарихшысы: Помпей Трог
- 13. Томирис пен Кир шайқасы туралы жазған Рим тарихшысы: Помпей Трог
- 14. Кирмен шайқаста қаза тапқан Томиристің баласы: Спаргапис
- 15. Сақ жерінде Кирдің өлтірілгендігін жазған: Геродот
- 16. Сақтарға қарсы соғыста жойылған Кир әскерінің саны: 200 мың
- 17. Кирден кейін сақ жеріне жорық жасаған парсы патшасы: Дарий
- 18. Парсы патшасы I Дарий сақтарға жорық жасаған мерзімі: Б.з.б.519 жылы
- 19. «Мен әскеріммен сақ жеріне жорыққа шықтым» деген Дарийдің сөздері айтылатын жазба: «Бехистун жазбалары»
- 20. Бехистун жазбаларындағы «Мен әскеріммен сақ жеріне жорыққа шықтым»- деп айтқан билеуші: I Дарий
- 21. Сақ малшысы «Шырақ» туралы суреттейтін грек тарихшысы: Полиэн
- 22. Парсыларға қарсы ұрыста жеңіліске ұшыраған сақтар көсемі: Скунха
- 23. Сақтардың парсы әскері құрамында Марафон шайқасына қатысқан уақыты: б.з.б. 490 ж.б.з.б. V ғ.
- 24. Б.з.б. 490 жылы Марафон шайқасында парсы әскерінің құрамында гректерге қарсы соғысқан: Сақтар
- 25. Сақтар парсы әскерлерімен қосылып қатысқан соғыстар: Египеттегі, Грекиядағы
- 26. Александр Македонскийдің сақ жеріне жорығы: Б.з.б. IV ғасырдың 30 жылдары
- 27. Александр Македонскийдің Шығысқа қарай жүретін жолын бөгеген тайпа:Сақтар
- 28. Грек-Македон басқыншыларына қарсы күресті басқарған сақ жауынгері: Спитамен
- 29. Скифтер мен Спитаменнің» гректермен соғысын жазған: Арриан
- 30. Б.з.б. 4 ғ. сақтар қоршауға алған грек гарнизоны орналасқан қала: Маракана
- 31. А.Македонскийдің Сырдариядан өтіп сақтарға қалай шабуыл жасағаны туралы жазған: Арриан
- **32.** Көшпелілердің әскери қару-жарақтарының ерекшелігін жазған А.Македонскийдің (Ескендір Зұлқарнайынның) тарихшысы: **Арриан**
- 33. Б.з.б. VI-III ғасырларда сақтар сауда саттық жүргізген елдер: Қытай, Үндістан, Персия
- **34.** Сақтардың Қытай, Үндістан, Персиямен сауда байланысын жасаған уақыты: **Б.з.б. VI-IIII ғасырлар**

(Сақтардың шаруашылығы мен тұрмысы)

- 1. Сақ заманындағы батырлық дастандар: «Алып Ер Тоңға», «Шырақ»
- 2. Сақ жорықтарынан сескенген халықтардың кентаврлар туралы аңыз таратқан жерлері: Кіші Азия, Еуропада
- 3. Сақтар жылқы өсіріп, ат құлағында ойнауды өнер дәрежесіне жеткізген аймақ: Алтай мен Дунай аралығы
- **4.** Павлодар облыстарында табылған сақ обаларындағы таңбалар айқындайды: Сақ тайпаларыны түркі тілдес болғанын
- **5.** Сақтар туралы «олар егін екпейді, үй малдары мен өзеннен аулайтын балықтарды азық етеді. Сүт ішеді» деп жазған: **Геродот**
- 6. Сақ мәдениеті тараған дәуір: Темір
- 7. Сақтардың негізгі шаруашылығы: Мал шаруашылығы
- 8. Сақтардың қазандары мен құрбандық табақтары жиі ұшырасатын өңірлер: **Ыстықкол маңы, Жетісу, Оңтүстік** Қазақстан, Іле аңғары

- 9. «Жетісу михрабы» деп аталатын құрбандық табағы табылды: Алматы маңынан
- 10. Сақтарда балық аулау кәсібі кеңінен таралған аймақ: Ертіс, Сырдария
- 11. Сақтар өмірінде маңызды орын алған мал түрлері: жылқы мен қой
- 12. Сақтарда жемшөпті көп қажет ететін аз өсірілген мал түрі: Сиыр
- 13. Шөл және шөлейіт жерлерде мекендеген сақ малшылары өсірген мал: түйе
- 14. Сақтарда ілгек, түйме, сияқты тұрмыстық бұйымдар жасайтын дамыған қолөнер: сүйек өңдеу
- 15. Геродот жазбаларындағы сақтардың қыс кезіндегі мекені: Ағаш үйлер
- 16. Сақ, сармат, үйсін тайпаларының келбеттері андроновтықтарға ұқсас екендігін айтқан антрополог ғалым: О. Смағұлов
- 17. Сақтардың бейнелеу өнерінің ескерткіші болып табылатын петроглифтер табылған жартастарды анықтаңыз: Таңбалы, Арпаөзен, Қойбағар
- 18. Сақтарда діни нанымдар мен ғұрыптардың негізгі бағыты: ата-баба аруағына сиыну

Сарматтар (б.з.б VIII – б.з V ғғ)

Бұл тайпалар шамамен б.з.б VIII – б.з V ғғ аралығында *Батыс Қазақстан* мен *Кавка*з тауларында өмір сүрген.

Сарматтардың құрамына: *гиркан, дай, апарн, роксолан, аорс, сирак, алан* және тб тайпалар кірді.

Олар туралы негізгі деректерді:

Грек тарихшылары – *Полиен*, *Полибий*

Рим тарихшылары – Үлкен Плиний, Диодор

Парсы патшасы – Ксеркс қалдырған.

Сарматтардың негізгі кәсібі – көшпелі мал шаруашылығы болған. Оған қоса олар аң және балық аулаған, тері-былғарыдан ыдыс жасайтын. Ал олардың ескерткіштерінде көптеп табылған шыны заттарын – шығыс елдерінен сатып алған.

Сармат қоғамында, сақтардағыдай әскери демократия болды. Ол әйел адамдар мен ерлерге бірдей болған. Яғни әйелдердеде жалпы жиналыста дауыс беру құқығы болды.

Батыс Қазақстанда сарматтардың ескерткіштері көптеп табылды. Мысалы:

Үстіртте – *Бәйте* және *Терең*. Ол жерде сарматтардың құрбандық шалуға арналған тас үстелі және мінәжат жасайтын ғибадатхана табылды.

Ақтөбедегі – Бесоба қорымында – абыз әйелдердің сүйектері мен құрбандық тақта табылса, *Сынтас* обасында – үш жауынгердің денесі мен сүйек қасықтар табылған.

Атырау облысы, Жылыой ауданындағы – *Аралтобе* ескерткішінен көсемнің қару-жарағы мен абыздың асатаяғын қазып шығарған.

Лебедевка обасынан – алтын жапсырылған киімінде жерленген бай сармат әйелін тапқан.

Осындай жерлеу орындары, Сармат және сақтарда әлеуметтік теңсіздік болғанын көрсетеді.

Сұрақ – жауап

- 1. Ежелгі дәуір авторларының еңбектерінде «сармат» атауының кездесетін мерзімі: **б.з.б. Ш ғасыр**
- 2. Сарматтар мекендеген аймақ: Каспий маңы, Батыс Қазақстан
- 3. Елімізде сарматтар қоныстанған аймақ: Батыс Қазақстан
- **4.** Батыс Қазақстанда б.з.б. VIII ғ.-б.з. V ғасырында мекендеген ежелгі тайпа: **сарматтар**
- 5. Сармат тайпаларының өмір сүру мерзімі: **6.3.6. VIII ғ.-б.3. V ғ.**
- **6.** Сарматтардың б.з.б. VIII ғ.атауы: **Савроматтар**
- 7. Аргиппейлердің Орал тауының ар жағындағы көршілері: Савроматтар
- 8. Б.з.б. VIII ғасырда савроматтар деп аталған тайпа: Сармат
- 9. Б.з.б. ІІ ғасырда Қара теңіздің солтүстігіне дейінгі жерлерді жаулап алған ежелгі тайпа: Савроматтар
- 10. Дах-массагеттермен, исседондармен туыстас тайпа: Савроматтар
- 11. Қара теңіз бойындағы скифтердің жерінде Сармат билігі орнаған мерзім: Б.з.б. ІІ ғасыр
- 12. Б.з.б. ІІ ғасырда Сармат билігі орнады: Қара теңіздің солтүстік аймақтарына дейін
- 13. Сарматтар жаулаушылық жорықтар жасаған аймақ: Алдыңғы Азия мен Солтүстік Кавказға
- 14. Темір дәуірінде Солтүстік Кавказға, Парфияға жаулаушылық жорықтар жасаған тайпа: сармат
- 15. Арал-Каспий аралығы, одан оңтүстікке қарай өмір сүрген сармат тайпасы: Дах
- 16. Сарматтардың Қара теңіз жағалауындағы үстемдігіне ІV ғасырда тойтарыс берді: ғұндар
- 17. Ғұндардың әсерімен сарматтардың батысқа қарай қоныс аударды: Б.з. ІV ғасыр
- 18. Б.з.б.1 мыңжылдықтың ортасында Арал-Каспий теңіздері аралығын мекендеген тайпалар туралы жазған: Геродот

- 19. Арал-Каспий теңіздері аралығын б.з.б.1 мыңжылдықтың ортасында мекендеген тайпалар туралы жазған парсы патшасы: Ксеркс Quantum Group
- 20. Сарматтар жөнінде жазған грек, рим тарихшылары: Диодор, Үлкен Плиний, Полиэн, Полибий
- 21. Грек деректеріндегі көппелілердің тағы да бір атауы: Дайлар
- 22. Зерттеушілер пікірінше дай-массагеттерде болған рәсім түрі: Отқа табыну
- 23. Каспий жағалауында өмір сүрген сармат тайпасы: Гиркани
- 24. Сармат дәуіріндегі Каспий теңізінің атауы: Гиркан
- 25. Батыс Қазақстан аймағында кездесетін ескерткіштер: Сарматтардікі
- 26. Савроматтар жөнінде жазып кеткен Рим тарихшысы: Диодор
- 27. Савроматтар жөнінде дерек қалдырған: Полибий
- 28. Б.з.б. 248-247 жылдары Парфияны басып алған сармат тайпасы: Дай, Апарн
- 29. Дайлардың апарн тайпасынан шыққан Арсақтың (Аршак) Парфияны жаулап алған жылдары: 6.3.6 248-247 жж.
- 30. Аршакидтер әулеті билігінің негізін салған сармат тайпасы: Дайлар
- 31. Сарматтардың құрамына кірген тайпалар: Роксолан, сирак, алан, аорс
- 32. Б.з.б. І ғасырда Мидия шекараларына дейін жеткен сармат тайпасы: роксолан
- 33. Арал теңізінің солтүстік жағын мекендеген сармат тайпасы: Аландар
- 34. Скифтерді Каспий теңізінен бастап дайлар деп атаған грек ғалымы: Страбон
- 35. Страбонның еңбегінде Каспий теңізінен бастап скифтердің атауы: Дайлар
- 36. Дайлар құрамына кірген ру-тайпалар: апарндар, ксанфийлер, писсурлар
- 37. Сарматтардың көп бөлігінің шаруашылығында мал шаруашылығы мен қатар егіншілік маңызды орын алған өңір: Еділ-Жайық бойы мен Дон өзені маңы
- 38. Сарматтардың қыстаулары орналасқан өңір: Оңтүстік Үстірт, Маңғыстау
- 39. Сарматтардың жайлауы болған өңірлер: Оңтүстік Жайық өңірі мен Солтүстік Қазақстан
- 40. Сарматтардың Бәйте, Терең ескерткіштері орналасқан өңір: Үстірт
- 41. Үстіртте зерттелген сармат ескерткіштері: Бәйте, Терен
- **42.** Бәйте, Терең ескерткіштерінен табылды: Құрбандық шалатын тас үстелдер, Мінажат жасау үшін салынған ғибадатханалар, От жағылған орындар
- 43. Бәйте, Терең қорымдарының басқа қорымдардан ерекшелігі: Ғибадатханалар кездескен
- 44. Сарматтардың ғибадатханалары кездескен қорымдар: Бәйте, Терең
- 45. Маңғыстау жеріндегі темір дәуірінің құнды ескерткіштері: Бәйте, Қарамоңке, Терең
- 46. Бәйте, Терең, Қарамөңке қорымдары табылған жер: Маңғыстау
- **47.** Темір дәуірінің құнды ескерткіштері Бәйте, Қарамөңке, Терең қорымдары орналасқан аймақтар: Дықылтас, Үстірт
- 48. Қасқыр бейнесі бар үш аяқты құрбандық тақта табылған сармат қорымы: Бесоба
- 49. Сарматтардың абыз әйелдер жерленген қорымы: Бесоба
- 50. Сарматтардың абыз әйелдері жерленген Бесоба қорымы орналасқан аймақ: Ақтөбе облысы
- 51. Бесоба қорымына жерленген абыз әйелдердің басы қаратылған тұс: Оңтүстік-батыс
- 52. Бесоба қорымынан табылған заттар: қолайна, тістері ақсиған қасқыр бейнесі бар үш аяқты шырағдан
- 53. Сармат ескерткіштерінің ең бір жақсы зерттелген қорымы: Сынтас
- 54. Үш сармат жауынгері жерленген қорым: Сынтас
- 55. Савроматтардың Сынтас қорымында жерленген: Үш жауынгер
- 56. Савроматтардың Сынтас ескерткіштерінен табылған: Сүйек қасықтар
- 57. Соңғы сармат кезеңінің Атырау облысы Жылыой ауданынан табылған ескерткіші: Аралтөбе
- 58. Көсемнің қару-жарағы, абыз асатаяғы табылған сармат ескерткіші: Аралтөбе
- 59. Абыз асатаяғының бөліктері табылған ескерткіш: Аралтөбе
- 60. Сарматтар қоғамында қолбасшылық пен абыздықты қатар атқарған адам мен оның әйелі бірге жерленген оба: Аралтөбе
- 61. Аралтөбе ескерткіші табылған өңір: Атырау
- 62. Атырау облысы Жылыой ауданынан табылған ескерткіш: Аралтөбе
- 63. Атырау жеріндегі сарматтардың Аралтөбе ескерткіші табылған аудан: Жылыой
- **64.** Сарматтардың археологиялық олжасы көп әрі қызықты қорымдары табылды: **Лебедевка**
- 65. Жерлеу орнында эйел адам алтын жапсырмалармен эшекейленген көйлекпен жерленген қорым: Лебедевка
- 66. Әскери-демократия заманында сарматтарда қауымның ішкі, сыртқы мәселелерін шешетін: Әскербасылар
- 67. Сарматтардың қоғамдық басқару құрылымы: Әскери демократия
- 68. Сармат қоғамында аскери-демократия катысты болды: ерлер мен әйелдерге
- 69. Сармат пен сақ қоғамындағы негізгі ұқсастық: Бір дәуірде өмір сурді
- 70. Сарматтарда элеуметтік теңсіздік болғандығын дәлелдейтін: Жерлеу орындары
- 71. Сарматтарда әлеуметтік теңсіздік болғандығын дәлелдейтін: Археологиялық ескерткіштер
- 72. Савромат обаларының ішкі құрылымы көбінесе: Ағаштан жасалған
- 73. Сарматтардың өздері жасамай, шығыс елдерінен алғызған заттары: Шыны ыдыстар

- 74. Сарматтарда шыныдан жасалған ыдыстарды: Шығыс елдерден алғызды
- 75. Сарматтардың теріден жасаған ыдыстары: торсық, саба, көнек, мес
- 76. Сарматтардың өмірінде маңызы ерекше болды: Көшпелі мал шаруашылығы
- 77. Сарматтарда көп өсірілген мал түрі: Жылқы, қой
- 78. Сарматтар өмірінде үлкен рөл атқарған шаруашылық: Аңшылық
- 79. Ғалымдардың болжауы бойынша соврамат-сарматтардың б.з.б ІІІ-ІІ ғасырдағы саны: 20мың
- 80. Ғалымдардың пайымдауынша соврамат-сарматтардың б.з.б 2-1 ғасырдағы саны: 10мың
- 81. Сармат тайпалары санының күрт азаю себебінің бірі: Катты қуаңшылық
- 82. Ежелгі грек тарихшысы Геродоттың хабарлауынша савроматтардың тілі өте жақын болған: Скиф тіліне
- 83. Савроматтар тілі скиф тіліне өте жақын болған деп жазған грек тарихшысы: Геродот
- 84. Амазонкалар туралы аңыз тараған тайпа: Сармат

Ғұндар (б.з.б III – б.з IV ғғ)

Ғұндар б.з.б III мен б.з IV арасында *Моңғолия, Орта Азия, Қазақстан* және *Еуропадағы Дунай* өзеніне дейінгі жерде өмір сүрген. Ал б.з IV бастап VI ғ дейін *Еуропа* жерінде күшті мемлекет құрып, *Батыс Рим империясының* құлауына себепкерлердің бірі болды.

Тарихшы *Гумилевтың* есептеуінше ғұн мемлекеті *Моңголия* жерінде б.з.б 209 жылы құрылды. Мемлекеттің негізін қалаған билеуші — *Моде*. Ол ең алдымен көршілес *дунху* тайпаларын бағындырып, б.з.б 201 жылы мемлекеттің аумағын Алтай тауына дейін кеңейтеді. Кейін, оңтүстіктегі *Қытай* халықтарына жорық жасай бастады. Қытай ол уақытта қазіргідей біртұтас мемлекет болмаған, көптеген тәуелсіз патшалықтардан құрылған. Мөде б.з.б 188ж қытайлардың *Хань* мемлекетін бағындырды. Жалпы қытайлар мен ғұндардың арасындағы соғыс қимылдары 300 жылға дейін созылды. Ғұн және басқа көшпелі тайпалардан қорғану үшін қытайлар *Ұлы Қытай* қорғанын салады.

Ғұндар өз басшыларын *тәңірқұт* деген. Ал қытай деректерінде ғұндардың билеушілерін – *шаны* деп атаған. Шанью өз әскерін 10000 атты жауынгерлерге болып оларды *түмен* деп атайтын. Ал сол түмендерді басқаратын адамдар *түменбасылар* болған. Көбінесе түменбасылар шаньюдың жақын туыстарының қатарынан сайланған.

Ғұн мемлекеті шамамен 24 рудан тұрды, әрбір руды ақсақалдар басқарып, жылына үш рет ақсақалдар кеңесіне шақырылатын. Сол кеңестерде қай жаққа жорыққа шығу мәселесі, жер дауы мәселелері шешілетін. Ғұндар көк тәңір және аруақтарға табынды. Бұл діни сенімдер әлі күнге дейін түркітілдес халықтарда қалған.

Б.з.б 55 жылы ғұн мемлекеті солтүстік және оңтүстік болып екіге бөлінді. Оңтүстік ғұндар қытайларға жеңіліп, соларға бағынышты болып қалады. Ал *Чжи Чжи* шаньюдың қол астындағы солтүстік ғұндар біртіндеп батысқа қарай жылжи бастады. Бұл әрекет тарихта *Халықтардың Ұлы қоныс аударуы* деп аталды. Ол б.з.б 2 ғасырда басталып, б.з 4 ғасырына дейін созылды. Халықтардың Ұлы қоныс аударуының нәтижесінде көптеген Азия және Еуропа халықтары өздерінің отандарын тастауға мәжбүр болып, басқа елдерді паналады. Бұл көштің нәтижесінде, ғұндар шығыс Еуропада өз мемлекеттерін құрып, *Рим Империясына* қарсы соғыс қимылдарын жүргізе бастады.

Ғұн билеушілерінің ішіндегі ең атақтысы – *Аттила*, немесе *Еділ*. Ол б.з 400 – 453 жылдар аралығында өмір сүрген. Дәл осы билеуші *Батыс Рим империясына* күшті соққылар жасап, мемлекетті қатты әлсіретті. Ғұн және *герман* тайпалары 451 ж *Каталаун* даласындағы соғыста Батыс Рим империясын қатты әлсіретіп, небәрі 2 жылдың ішінде Рим қаласын алды. Бұл соғыстан әлсіреген Батыс Рим империясы 476 ж құлады. Еуропада *құл иеленушілік* жойылды.

Аттила жайлы рим тарихшысы *Марцеллин Комит* және *Византия* елшісі *Приск Паниский* көптеген ақпарат қалдырып кеткен. Приск Аттиланың аппақ тастан қаланған моншасын суреттеген. Ал танымал итальяндық композитор *Джузеппе Верди* – *Аттила* операсын жазды.

453ж Аттила қайтыс болғаннан кейін, ғұн мемлекеті әлсіреп, көп ұзамай ыдырады. Олардың мұрагерлерінің бірі болып – *Түрік Каганаты* есептеледі.

Ғұндардың шаруашылығына келетін болсақ, олар көшпелі мал шаруашылығымен айналысқан. Малдың барлық түрін өсірген. Зергерлік өнер де жақсы дамыған. Әсіресе кеңінен *Полихром* стилі тараған. Ол стилдің ерекшелігі – зергерлік бұйымдардың үстіне түрлі түсті тастарды жапсыру болды. Немесе оны - *Инкрустация* деп те атаған.

Сұрақ – жауап

- **1.** Ғұндар кезеңі қамтылатын аралық: **б.з.б. ІІІ ғ. б.з. ІV** ғ.
- **2.** Қытай жылнамаларында айтылғандай Б.з.б.ІІІ ғасырларда Қытайдың солтүстігінде Байкалдан Ордосқа дейінгі аралықты мекендеген: **Ғұндар**

- 3. Енисей жағалаулары мен Алтайды мекендеген ежелгі тайпа: ғұндар
- **4.** «Гун руң, хун ю» т.б. атаулармен берілген тайпа аты: **Ғұн**
- 5. Қытай деректерінде «ғұн» атауының пайда болған кезі: **б.з.б. Ш ІІ ғ. аяғы**
- **6.** Қытай деректерінде «Сюнну» деп атаған тайпа: **ғұндар**
- 7. Қазақстан аумағын мекендеген тайпаларда монғолоидтық белгілер қалыптаса бастады: Ғұндар кезеңінен бастап
- 8. Кейбір зерттеушілер пікірі бойынша орта ғасыр дәуірінің басталуына жол ашқан деп саналатын тайпа: Ғұн
- 9. Ғұн мемлекетінің пайда болу кезіндегі көрші тайпасы: дунхулар
- 10. Ғұндар туралы дерек беретін: қытай деректері
- 11. Ғұн тайпаларының бір мемлекетке бірігіп саяси күшейген кезі: Мөденің тұсында
- 12. Қытай деректері бойынша ғұн билеушісі Мөдеге келген елшілер: дунху
- 13. «Жер дегеніміз мемлекеттің негізі, оны қалай береміз» деген ғұн басшысы: Мөде
- 14. Мөде бастаған ғұндар талқандап басып алған оңтүстіктегі тайпа: Дунху
- 15. Мөде шаньюйдің тұсындағы ғұн халқының саны: 300 мың
- 16. Ғұндар Қытайдың Хань әулетінің негізін қалаушы Лю-Банды жеңіп, өздеріне бағынышты етті: Б.з.б. 188 жылы
- 17. Мөде шаньюйдің Алтай тайпаларын түгел бағындырған кезі: Б.з.б.201жыл
- 18. Шығыста «шығыс ху» тайпаларын бағындырған, батысыта юечжи тайпаларына жорықтар жасаған ғұн билеушісі: Мөде
- 19. Б.з.б. 203-202 жылдары Мөде шаньюй бағындырған тайпалар: Саян, Алтай, Жоғарғы Енисей
- 20. Қытай жазбаларында ғұндарға бағындырылған көрші ұлыстар саны: 36- ға жуық
- 21. Ғұн мемлекетінің негізін қалаушы Мөденің қайтыс болған жылы: 174 жылы
- 22. Ғұн мемлекетінің құдіреті күшейе түскен кездегі тәңірқұт, Мөденің мұрагері: Лаушан
- 23. Шығыстанушы Л.Н.Гумилевтің мәлімдеуінше ғұн державасының пайда болған мерзімі: б.з.б. 209 ж.
- 24. Л.Н.Гумилев зерттеуі бойынша Ғұн державасы пайда болды: Б.з.б. ІІІ ғ.соңында
- 25. Ғұн мемлекетінің пайда болуы туралы жазған: Гумилев
- 26. Б.з.б. 209 жылы ғұн державасы пайда болды деп жазған: Гумилев
- 27. Ғұндар Еуразия құрлығында бірден-бір ірі мемлекетке айналған мерзім: б.з.б. ІІ ғ. соңы мен б.з.б.І ғ. Басы
- 28. Б.з.б. ІІІ ғ. соңы мен 0.3.0. ІІ ғ. басында Еуразия құрлығында бірден-бір ірі мемлекетке айналған мемлекет: Ғұндар
- 29. Ғұндар мемлекеті әскери жүйе бойынша: 3 қанатқа бөлінген
- 30. Ғұндардың жоғарғы билеушісі иеленген лауазым: Тәңірқұт
- 31. Қытай деректерінде ғұндардың жоғары билеушісі: «Шаньюй»
- 32. Ғұн шаньюйінің жақын туыстары иеленген лауазым: «Түменбасы»
- 33. Ғұн мемлекетінде түменбасыларға жатқызылды: шаньюй ұлдары, шаньюй інілері, шаньюй жақын туысқандары
- 34. Ғұн мемлекетіндегі Шаньюйден кейінгі басты тұлғалар: Түменбасы
- 35. Ғұн мемлекетіндегі ру саны: 24
- 36. Ғұндарда 24 руды басқарған: түменбасы
- 37. Ғұн мемлекетіндегі Түменбасы әскерінің құрамы: 10 мың атты әскер
- 38. Ғұндардың ру көсемдері: Ақсақалдар
- 39. Ғұн мемлекетінде ақсақалдар кеңесі жылына: 3 рет шақырылдыа
- 40. Жылына үш рет шаньюйдің алдына, ел кеңесіне жиналды: барлық ақсүйектер
- 41. Ғұн мемлекетінде ақсүйектер табынды: Көктегі тәңірге, ата-баба аруағына
- 42. Ғұндардағы биліктің берілу жүйесі: Мұрагерлікпен берілді
- 43. Ғұн мемлекетінің сипаты: Көшпелі-патриархалды
- 44. Ғұндарда опасыздық жасағандарға берілген жаза түрі: өлім жазасы
- 45. Ғұн әскерлерінің негізгі құрамы: Атты әскерлер
- 46. Тарихшылар ерекше суреттеген ғұндардың соғыс құралы: Қамал бұзғыш машина
- 47. Соғыс кезінде қорған бұзғыш машина, тас атқыш техниканы қолданды: ғұндар
- 48. Цинь империясына Ұлы Қытай қорғанын салуға мәжбүр еткен халықтар: Ғұндар
- 49. Көшпелілерден қорғану үшін Ұлы Қытай қорғаны салынған уақыт: б.з.б. 3ғ. аяғы
- 50. Ғұндардан қорғану мақсатында Ұлы Қытай қорғанын салдырған патшалық: Цинь
- 51. Ғұндар мен Қытай елі арасындағы соғыс қимылдары созылған уақыт: 300 жылдан астам
- 52. Ғұн мемлекетінің саяси күшейген кезі: б.з.б. ІІ ғ.-б.з.б. І ғ. аралығы
- 53. Б.з.б.І ғасырдың ортасына дейін Қытайдың Хань әулетін бағындырған тайпа: Ғұн
- 54. Ғұн мемлекетінің оңтүстік және солтүстік болып бөлінген мерзімі: 6.3.6. 55 жыл
- 55. Ғұндар мемлекеті екіге бөлінді: Б.з.б.І ғасырдың ортасында
- 56. Б.з.б. 1 ғасырдың ортасында ғұндар екіге бөлінді: оңтүстік және солтүстік болып
- 57. Ғұн мемлекеті екіге бөлінген соң, Оңтүстік ғұндар бағынған империя: Хань
- 58. Хань әулетінің қол астына түскен: Оңтүстіктегі ғұндар
- 59. Оңтүстік ғұндарға басшылық еткен: Хуханье
- 60. Хуханье бастаған оңтүстік ғұндар: Хань әулетіне бағынды

- 61. Солтүстіктегі ғұндар б.з.б.І ғасырдың аяғында батысқа қоныс аударуын жүргізді: Чжи-Чжи
- 62. Солтүстіктегі ғұндар Чжи-Чжи басқаруымен б.з.б. 1 ғаяғында жылжыды: Батысқа
- 63. Солтүстіктегі ғұндар Чжи-Чжи басқаруымен тәуелсіздігін сақтау үшін батысқа жылжыды: 6.3.б. 1 ғ-ң аяғы
- 64. Ғұн тайпаларының Талас өзенінің шығыс жағына көшіп-қонуға мүмкіндік берген тайпа: Қаңлылар
- 65. Ғұндардың шығыстан батысқа қарай жылжуы басталған мерзім: 6.3.6. ІІ ғ.
- 66. Ғұн тайпаларының шығыстан батысқа қарай жылжуы: Б.з.б. ІІ ғ-Б.з. ІV ғ
- 67. Б.з.б. II ғасырдан бастап б.з.-дың IV ғасырына дейін созылды: Халықтардың ұлы қоныс аударуы
- 68. Б.з.б. II-б.з. IV ғасырларында болған тарихи оқиға: Ғұндардың шығыстан батысқа қарай көшуі
- 69. Б.з. Іғ. бастап алан тайпаларын Каспий теңізіне қарай ығыстырды: Ғұндар
- 70. Біздің заманымыздың алғашқы ғасырларында Еуразия тарихындағы ірі оқиға: Халықтардың ұлы қоныс аударуы
- 71. Ғұндардың Қазақстанға екінші толқынының келе бастаған кезеңі: Б.з. І ғасыры
- 72. Б.з. І ғасырынан басталған ғұндардың Қазақстанға келген екінші толқыны қоныстанады: Арал бойына
- 73. Б.з. І ғасырында ғұндар Арал бойынан батысқа қарай ығыстырған тайпалар: Алан, ас
- 74. Б.з. І ғ. бастап алан, ас тайпаларын Каспий теңізіне қарай ығыстырған: Ғұндар
- 75. «Халықтардың ұлы қоныс аударуына» себеп болған: **Ғұндар**
- 76. Ғұндардың Еуропада құрған мемлекеті: Батыс ғұн ұлысы
- 77. Батыс ғұн ұлысының негізі ІІ ғасырда қаланды: Каспий теңізінің жағалауында, Қазақ жерінде
- 78. Батыс ғұн ұлысының негізі қаланды: ІІ ғасырда
- 79. Ғұн империясы өз дамуының жоғары сатысына жетті: Еділ патшаның кезінде
- 80. Рим империясына кауіп туғызған ғұн басшысы: Еліл
- 81. V ғасырдың ортасында Румыния мен Венгрия елдеріндегі ғұндарды қоластына жинап, патшалық құрды: Аттила
- 82. Дунайға дейін жетіп, Венгрияға қоныстанған тайпа: ғұн
- 83. Ғұндар кезеңінен кейін түрік сөздері сақталып қалған Еуропа халқы: венгр
- 84. Б.з. V ғ. ортасында ғұн патшасы Атилла Паннония мен Мезияны басып алып: Франция жеріне өтті
- 85. Паниония мен Мезияны басып алып Франция жеріне өткен ғұн билеушісі: Аттила
- 86. Атилла (Еділ) тұсында бағынған жерлер: Днестрден Римге дейін, Балтық теңізінен Қара теңізге дейін жерлер
- 87. Аттиланың (Еділ) шамамен өмір сүрген жылдары: 400-453 жылдар
- 88. Ғұндардың құдіретті билеушісі Еділ (Атилла) өмір сүрген ғасыр: V ғасыр
- 89. Еуропаны Рим үстемдігінен азат еткен: Аттила
- 90. Еуропаны Римдіктердің үстемдігінен азат етті: Ғұндар
- 91. Ғұн жорықтарының маңызы: Еуропаны римдіктерден азат етті
- 92. Ғұндардың Еуропаға басып кіруінің салдарын анықтаңыз: Рим империясының күйреуін жеделдетті
- **93.** Еділ (ғұн) жауынгерлерінің Галлиядағы Каталаун даласындағы шайқасы болған жыл: **451 жыл**
- 94. Еділ жауынгерлерінің Каталаун даласында рим мен франктердің біріккен күштерімен шайқасқан жері: Галлия
- 95. Каталаун шайқасы болған уақыт: Б.з V ғасырдың ортасы
- **96.** Ғұн билеушісі Еділ жауынгерлерінің Рим империясына қауіп төндірген мерзімі: **5 ғ.30 жылдары**
- 97. Ғұн билеушісі Еділдің қайтыс болған уақыты: 453 жыл
- 98. 453 жылы болған оқиға: Ғұн мемлекеті ыдырап кетті
- 99. Ғұн мемлекеті ыдырап кетті: 453 жылы
- 100. Еділ (Аттила) жөнінде құнды дерек қалдырған: Прийск
- 101. Рим елшілігінің тілмашы ретінде Аттила еліне келіп, өзінің көргендерін жазған шежіреші: Прииск
- **102.** Прииск оның сырт келбетін«Бір көрген адам оның нағыз азиялық екенін бірден айтады»деп суреттеп жазды: **Аттила**
- 103. Ғұндарды бейбіт халық ретінде сипаттаған Византия елшісі: Прииск
- **104.** Ғұндар туралы «олар соғыстан кейін тыныш әрі қамсыз тіршілік етеді, әркім қолында барымен қанағат етеді» деп жазған зерттеуші: **Прийск**
- 105. Ғұн әміршісінің шеберлікпен салынған сарайы туралы жазған: Прииск
- 106. Приискінің дерегі бойынша аппақ тастан қаланған монша салған тайпа: ғұндар
- 107. Аттила сарайында болған Приискіні ерекше таңқалдырды: Аппақ тастан қаланған монша
- 108. Аттила туралы еңбектер жазыла бастаған мерзім: VI ғасыр
- 109. «Атилла» операсын жазған италиян композиторы: Джузеппе Верди
- 110. Ғұндар туралы мәлімет қалдырғандар: Марцеллин, Принск
- 111. «Ғұндар жақсы шыныққан, олар отты да қажет етпейді» деп жазған Рим тарихшысы: Марцеллин
- 112. Ғұндардың жауынгерлігін ерекше атаған: А.Марцеллин
- 113. Ғұндардың атқа міну өнерін ерекше сипаттап жазған: Марцеллин
- 114. «Ғұндар төзімді келеді, сауда саттығында да ат үстінде жасайды...» деп сипаттаған Рим тарихшысы: А. Марцеллин
- 115. Ғұндардың өмірінде басты рөл атқарды: көшпелі мал шаруашылығы
- 116. Жылқының асыл тұқымдарын өсіріп, ат баптауды жетік меңгерген: ғұндар
- 117. Ат сайысы ойындарының негізін салған: ғұндар

- 118. Ғұндар өздерінің азық қорларын молайту үшін жүргізді: аң аулау
- 119. Ғұндардың материалдық мәдениеті байланысты болды: мал басынан алынатын шикізатқа
- 120. Ғұндар өсірген үй малдары: Малдың барлық түрін
- 121. Ғұндардың негізгі баспанасы: киіз үйлер
- 122. Ғұндардың астық сақтайтын ұралары табылған жерлер: үй-жайлардың іші
- 123. Ғұндар үйлерін жылытты: кан жүйесімен
- 124. Ғұндардың сәулет өнеріндегі шеберлігін анықтаңыз: Үйлердің төбесін ағаш шатырмен жапты
- 125. Ғұндардың шикі кірпіштен салынған үйлері табылды: Байкал бойынан
- 126. Батыс ғұндардың қалалары болған аймақ: Еуропа
- 127. Полихром стилін дамытқан: ғұндар
- 128. Сақтардың аң стилін ығыстырып шығарды: «Полихромдық стиль»
- 129. Ғұндар бұйымының бетіне түрлі-түсті заттарды жапсыру стилі: «Полихромдық стиль»
- 130. Инкрустация, бүршіктеу, ширатпа тәсілдері қолданылатын зергерлік жұмыс: Полихром стилі
- 131. Ғұндарда бұйым бетіне алтын түйіршіктерді дәнекерлеу әдісі: Зерлеу
- 132. Зергерлік өнерде асыл тастарды кіріктіру, орнату, безеу үлгілері аталды: Инкрустация
- 133. Инкрустация дегеніміз: асыл тастарды кіріктіріп, орнату
- 134. Бұйымның бетіне дән сықылды ұсақ домалақтарды жабыстыру үлгілері аталды: Бүршіктеу
- 135. Зергерлік өнерде жіңішке сымды ширата өрнектеу үлгілері аталды: Ширатпа
- 136. Ғұндарда бұйымдарды безендіру үшін қолданылған негізгі бейне: Жабайы андар
- 137. Ғұндардың жүннен киім тоқып кигендігін көрсететін негізгі дәлел: Ұршық бастары
- 138. «Еділ» (Атилла) атымен аталатын өзен: Волга
- 139. Ғұндардың ұлы көші аяқталды: б.з.б. IV ғ.